

YARATILIŞ MITLERİ, ŞAMANİZM VE TASAVVUF BAĞLAMINDA DÜŞÜŞ, MAHRUMİYET VE HAPİS

The Fall, Deprivation and Imprisonment in the Context of Creation Myths, Shamanism, and Tasavvuf (Islamic Mysticism)

Chute, privation et emprisonnement dans le contexte des mythes de la création, du chamanisme et du mysticisme

Doç. Dr. Mehmet AÇA*

ÖZET

İlk insanlar tarafından işlenen “ilk suç” ve Tanrı tarafından verilen “ilk ceza”, “ilkel”in düşüncesinde bir modeli oluşturmuş, her bir suç ve sonrasında verilen her bir ceza, “başlangıç”taki “ilk suç”u ve “ilk cezalandırma”yı tekrarlama anlamına gelmiştir. Türk mitolojisindeki ifadesiyle ilk suç, Erlik için sonsuz, Törüngey ve Eje için ise geçici bir düşüşü, gurbeti, hapsi, mahrumiyeti ve ölümlülüğü getirmiştir. Kısacası, insan için yaratıldığı mekân olan Tanrı mekânı, yani, cennet, arayıp yeniden bulmak isteyeceği “kayıp cennet”e dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler

Mit, Şamanizm, Tasavvuf, Hapis, Kayıp Cennet

ABSTRACT

The “first crime” committed by the first human being and the “first punishment” given by God have constituted a model for the idea of the “primitive”. Each crime committed and each punishment given afterwards have meant the repetition of the original first crime and first punishment. In this context, in Turkish mythology, the first crime brings about a descending, an exile, an imprisonment, a deprivation, and a “becoming mortal”; infinitely for Erlik and temporarily for Törüngey and Eje. In brief, for human beings, the divine dwelling-place where they were created, namely heaven, is thus turned into a “paradise lost” which humans will search for and try to regain.

Key Words

Myth, Shamanism, *Tasavvuf*, Imprisonment, Lost Heaven

“İlkel” için yapılan her bir eylem, “başlangıç”ta kutsal ve doğa üstü varlıklar (Tanrı, Tanrılar, Tanrı'nın yardımcıları, vs.) tarafından yapılan “model eylem” ya da “ilk eylem”lerin tekrarından ibarettir. Onun içindir ki, “ilkel” insan, her bir eylemini kutsalın ve yaratılışın tekrarı olarak algılamıştır.¹ Türklerin ve diğer pek çok dünya milletinin yaratılış mitolojilerine göre², “başlangıç”ta Tanrı tarafından yapılan eylemlerin başında, kendisine baş kaldıran şeytan (Erlik) ile ona uyararak yasak meyveyi yiyen Âdem (Törüngey) ve Havva (Eje)'yi cezalandırmak gelmektedir (Erlik sonsuza dek ka-

ranlıklar ülkesine/yer altına hapsedilirken Eje ve Törüngey de geçici bir süre için Tanrı mekânından çıkarılarak yer yüzüne indirilmektedir/düşürülmektedir).³ İlk insanlar tarafından işlenen “ilk suç” ve Tanrı tarafından verilen “ilk ceza”, “ilkel”in düşüncesinde bir modeli oluşturmuş⁴, her bir suç ve sonrasında verilen her bir ceza, “başlangıç”taki “ilk suç”u ve “ilk cezalandırma”yı tekrarlama anlamına gelmiştir. Türk mitolojisindeki ifadesiyle ilk suç, Erlik için sonsuz, Törüngey ve Eje için ise geçici bir düşüşü, gurbeti, hapsi, mahrumiyeti ve ölümlülüğü getirmiştir. Kısacası, insan için

* Bahkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

yaratıldığı mekân olan Tanrı mekânı, yani, cennet, arayıp yeniden bulmak isteyeceği “kayıp cennet”e dönüşmüştür.

Altay Türkleri arasından W. Radloff tarafından derlenen ve yabancı kültürlerin etkisinde kaldığı anlaşılan yaratılış efsanesinde (İnan 1986: 14-19), Tanrı mekânında yaratılan Törüngey (Âdem) ile Eje (Hava)’yi baştan çıkarıp dokuz dallı kutsal ağacın dört dalındaki yasaklanmış meyveleri⁵ yedirerek ilk günahı işleten Erlik, Kудay (Tanrı) tarafından üç kat yerin altındaki ay ve güneşi olmayan karanlık bir dünyaya gönderilir. Eğer Tanrı’ya karşı düşmanlık beslemez, insanlara fenalık etmezse tekrar Tanrı’nın yanına gidebilecektir. Eje ile Törüngey de yasaklanmış meyveyi yedikleri ve Tanrı’ya âsi oldukları için Tanrı mekânından, yani cennetten çıkarılmışlar, çeşitli haklardan (Ölümsüzlük, Tanrı tarafından beslenme, vs.) mahrum edilip çeşitli yükümlülüklerle dünyaya gönderilmiş, düşürülmüşlerdir. Kудay (Tanrı), yasak meyvenin yenilmesinden sonra dişiye (Eje) gebe kalma, çocuk doğurma ve doğum sancısı çekme cezasını verirken⁶ erkeğe de (Törüngey) Tanrı gibi olamama (ölümlü bir varlığa dönüşme), dokuz kız ve dokuz oğul evlada sahip olma, insanları dünyaya getirme cezası vermiştir. Verilen cezalardan da anlaşılacağı üzere, doğurganlık dişiye bir ceza olarak verilmiş, Tanrı katında Tanrı gibi ölümsüz bir varlık olan insan ölümlü bir varlık haline dönüştürülmüştür.⁷ Ayrıca, her daim Tanrı’nın yanında olan ve Tanrı’yı görebilen insan, hem çalışmak zorunda bırakılmış, hem yükümlü kılınmış, hem de Tanrı’nın yanında olamama ve onu görememe cezasına çarptırılmıştır. Kудay (Tanrı), insanlara şöyle hitap etmiştir: *“Bundan sonra size yemek vermeyeceğim. Kendinizi kendi gücünüzle kazanarak besleyiniz. Sizinle konuşmuyacağım. Size Maytere’yi göndereceğim”* (İnan 1986: 16).

Eje ile Törüngey’in çeşitli haklardan mahrum kalmaları ve dünyaya gönderilmeleri/düşürülmeleri geçicidir. Şayet, gönderildikleri dünyada iyi kullar olarak hayat sürerler ve Erlik’in hilelerine aldanıp yoldan çıkmazlarda tekrar Tanrı katına çıkıp mahrum kaldıkları tanrısal özelliklere sahip olabileceklerdir. Erlik ise başlangıçta geçici bir şekilde yerin altına, yani, karanlıklar ülkesine atılmıştır. Fakat, ileride Tanrı’nın affına mazhar olan Erlik, daha sonra davasını sürdürdüğü için sonsuza dek karanlık dünyaya gönderilecektir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Tanrı, Erlik’i ebediyen karanlığa, ilk insanları ise geçici olarak sürgün, hapis hayatı (“düşkünlük”) yaşamaya mahkum etmiştir. Eğer, sürgün ya da bir başka deyişle hapis hayatı iyi bir şekilde geçirilirse sürgün ya da hapis hayatı sona erecek, gerçek mekâna (Tanrı katı, cennet) geri dönülebilecektir. Yaşanan “düşüş”, sürgün ya da hapis hayatı, nefsin cezalandırılması, terbiye edilmesi anlamına gelmektedir. Nitekim, günümüzde de yasalara ve toplumsal normlara karşı gelenler, han ya da devlet başkanının temsilcisi olduğu sözlü ve yazılı yasalar tarafından çeşitli haklardan mahrum edilerek aile ocağından, toplumdan, günlük hayattan soyutlanarak cezalandırılmaktadırlar.

Yaratılış efsanesindeki cezalandırılmayı, doğrudan “düşüş”, “ölüm”, “mahrumiyet”, “hapis”, “sürgün”, “gurbet” ve “kayıp cennet” kavramları ile birlikte yorumlamak gerekmektedir. İnsan, işlediği bir kabahatten dolayı Türk inanış sisteminde göğün yedinci ya da dokuzuncu katında olduğuna inanılan Tanrı katından (cennet) yere indirilmiş ya da düşürülmüş, geçici bir süreliğine ölümsüzlük vasfını ve cennetini yitirmiş bir şekilde gurbete salınmış, Tanrı katındaki haklardan mahrum kalma anlamına gelen

bir hapis hayatına mahkum edilmiştir. Bundan dolayıdır ki, kişiöğlü daha dünyaya üzerine indiği ilk günden itibaren yeniden ölümsüzlük peşinde koşmuş, tekrar Tanrı katına çıkararak ölümsüz ve tanrısal bir varlık olabilmek uğruna, gurbet ya da hapis hayatının iyi bir şekilde geçmesi için çaba sarf etmiştir.⁸ Onun içindir ki ölüm, tasavvuf ve Budizm⁹'de çekilen acıların son bulması, gerçek vatana dönüş, bedene ve dünyaya hapsedilen ruhun tahliyesi, yeniden sonsuzluğu yakalayış, dünya üzerinde yaşanan ölümden sonra gerçek anlamda "diriliş" olarak nitelendirilmiştir.

Diğer yandan Şamanizm'de Şaman adayları karanlık bir mekâna hapsedip kendilerini açığa, karanlığa mahkum ederek sembolik ölümü yaşamışlardır. Bu uygulama, gönüllü bir uygulamadır ve tasavvuftaki "çile" ile örtüşmektedir. Şaman adayı, çeşitli rahatsızlıklar yaşadığı ve kendisini toplumdan soyutlayıp inzivaya çektiği dönemlerde ya da kendinden geçtiği anlarda (Sara nöbetleri, bayılmalar, vs.) ruhlar tarafından bedeni parçalanmakta, iç organları çıkarılmakta ve daha sonra tekrar birleştirilerek diriltilmektedir. Değerli araştırmacı Mircea Eliade, **Şamanizm** adlı çalışmasında, Şamanlığa geçişte adayın sembolik olarak ölüp dirildiğine ve ancak bu ölüp dirilme neticesinde Tanrı ya da ölmüş büyük Şamanların ruhları tarafından seçilen adayın Şamanlık vasfına sahip olabildiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca, bir yaş grubundan ötekine geçebilmek, gizli cemiyetlere ve kabile üyeliğine dahil olabilmek için de ölüp dirilme ritüeli ön plana çıkarılmış; fakat, buradaki ölüp dirilmeler, beden ruhlar tarafından parçalara ayrılarak yeniden birleştirilip diriltilmesinden ziyade, mezarlıklarda yatma ya da ölü gibi hiçbir şey yiyip içmeden kapalı bir mekânda günlerce beklemekten ibarettir. Aday, ölümlerin bulun-

duğu bir mekânda geceler boyu kalmakta ve ölümü sembolik anlamda yaşamaktadır. Sınavı başarıyla geçen aday, yine sembolik olarak dirilmekte, eski kişiliğini yitirip önceki hayatına son vererek yeni bir kişilikle gizli cemiyete ya da kabile üyeliğine dahil olabilmektedir. Eliade, bu hususu şu şekilde açıklamaktadır: *"Gerçekten de, bir yaş grubundan ötekine geçme ya da bir "gizli derneğe" kabul edilme gibi olaylar vesilesiyle yapılan törenler de, basitçe "adayın ölüp dirilmesi" formülüyle özetlenebilecek bir ritüeli gerektirir. En sık rastlanılanları hatırlatalım: a) Kırdada veya ormanda (simgesel olarak öte-dünyada) insanlardan kopuk ve ölümler gibi "larva halinde" yaşama dönemi: ölümlerden sayılmaları dolayısıyla adaylara uygulanan çeşitli yasaklar (ölü kimi yemekleri yiyemez, parmaklarını kullanamaz, vb.). b) Hayaletlere özgü soğuk beyaz benzi ve teni elde etmek için yüzüm ve vücudun küllü veya bazı alkali maddelerle boyanması; cenaze maskeleme. c) Tapınakta veya fetiş evinde simgesel olarak gömülme. d) Simgesel olarak Yeraltı dünyasına iniş. e) Hipnotik uyku; adaya bilincini yitirten içecekler. f) Güç sınavları: sopayla dövülme, kızartılmak üzere ayakların ateşe tutulması, havada asılı bırakılma, parmakların kesilmesi ve buna benzer başka acı verici işlemler."* (Eliade 1999: 89-90)

Şamanlığa geçişte, tıpkı bir yaş grubundan diğerine geçiş ya da gizli bir cemiyete giriş uygulamalarında olduğu gibi, "oruç"un önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir. Kuzey Amerika Kızılderilileri arasında oruç, hayal görebilmenin en önemli dayanaklarından birisidir: *"On iki, on üç yaşlarındaki erkek çocuk babası tarafından ıssız bir yere bırakılır. Hayvanları uzak tutması için küçük bir ateş vardır ve çocuk orada oruç tutarak dua eder. Oruç ruhsal ziyaretçi gelene kadar üç veya daha fazla gün sürer ve in-*

san veya hayvan biçiminde görünen ziya-
retçi onunla konuşarak ona güç verir. Ço-
cuğun daha sonraki yaşamı bu hayalle
belirlenecektir; ona gelen ruh şaman ola-
rak insanları sağaltma gücü verebilir,
hayvanları yakalayıp avlama gücü vere-
bilir veya savaşçılık yeteneği vermiş ola-
bilir. Eğer kazanılan yetenekler gencin
arzularını tatmin etmezse, tekrar, istedi-
ği kadar, oruç tutabilir.” (Campbell 1992:
247-248)

Campbell'in aktardığı bilgilerden
de anlaşılacağı üzere, “oruç”, nefsi terbi-
ye etmek ve dikkati dış dünyadan iç
dünyaya yoğunlaştırmanın yanı sıra,
“başlangıç”ta çığneden yeme yasağını
sürdürmek, yeme yasağının hiç ama hiç
ihlal edilmediğini bireyin hafızasına ka-
zımak anlamına da gelmektedir. “Baş-
langıç”taki tanrısalığı ya da ebediliği or-
tadan kaldıran şey, yasaklanan şeyi ye-
mek ya da nefse hakim olamamak oldu-
ğuna göre, işlenen hatayı hiç yaşanma-
mış gibi sayarak yeme yasağını sürdür-
mek tanrısalığı ya da ebediliği sürdür-
mek ya da yeniden kazanmak anlamına
gelecektir. Nitekim, sıradan bir insanı
ziyaret edip de çeşitli güçler vermeyen
ruhsal ziyaretçi, ancak kutsallığını inzi-
va ve oruçla yeniden kazanan Şaman
adayını ziyaret etmekte, ona çeşitli güç-
ler bahşetmektedir. İnziva ve oruç, Tan-
rı'ya yakın olmayı, ona yaklaşmayı sağ-
lamaktadır ve böylece yeniden kutsalla-
şan kul (Şaman adayı) ile kutsallığı bah-
şeden Tanrı arasındaki diyalog yeniden
başlamaktadır.

“Başlangıç” ya da “yaratılış aşama-
sında” Tanrı tarafından verilen mahru-
miyet ve hapis cezası, tasavvufta da tek-
rar Tanrı ile bir olma adına, tıpkı Şama-
nizm’de olduğu gibi, gönüllü mahrumi-
yete dönüşmüştür. Tasavvufta adaylar
(halvete girecek dervişler) “çile”¹⁰ kavra-
mı çerçevesinde gönüllü bir şekilde nefsi
terbiye etme, yok etme sürecinden geçi-

rilmişlerdir. Bu da, arzu ve ihtirasın,
dünyevi arzuların öldürülmesi, Tanrı yo-
luna bütün dünyevi arzulardan arınarak
girilmesi anlamına gelmektedir. Özellikle
de bir şey yiyip içmemek, dış dünyaya-
la irtibatı kesmek, konuşmamak gibi ku-
rallar, kişinin ölmeden diri diri mezara
girmesi anlamına gelmektedir. Nitekim,
mezar hayatı yaşayan derviş, kırk gü-
nün sonunda “çilehane”den çıkmakta,
bu çıkış da arınmış bir şekilde yeniden
doğuşu ifade etmektedir. Burada aslo-
lan, bireyin yeme yasağını ihlal edilerek
kaybettiği tanrısalığını gönüllü bir şe-
kilde yemeyerek kazanmaya çalışması
olsa gerektir. Geçici bir süreliğine hapis
hayatı yaşanmış, çile doldurulduktan
sonra ıslah olan birey, tekrar dünya üze-
rine çıkarılmıştır. “Çile”deki yeme içme
yasağı ya da kısıtlamasını, cennetten çı-
karılmaya ve insanı Tanrı’dan uzaklaştı-
rarak ölümlü bir varlık haline getirmeye
neden olan “yasak meyve”nin yenilme-
sinden dolayı duyulan pişmanlıkla da
açıklamak mümkündür. Sanki, insan,
yeme arzusu nedeniyle cennetten çıka-
rıldığına inanmış, bundan dolayı da be-
lirli bir süre kendisine yemeyi yasakla-
mış gibidir. Nitekim, dinlerde ve kültür-
lerdeki orucu, sadece nefsi terbiye et-
mek, yiyeceğin kıymetini bilmek, açların
halinden anlamak ve yasla açıklamak
yerine, “başlangıç”taki yasaklanmış
meyveyi yemekten dolayı duyulan piş-
manlığın ifadesi, yemeye dayalı günahın
hiç işlenmemiş gibi kabul edilmesi biç-
minde de değerlendirmek mümkündür.
Birey, tutulan oruçla, sanki “*Bak ben
kendimi yemekten men ettim ve aslında o
yasaklanmış olan meyveyi hiç yemedim*”
demeye çalışıyor, böylece sonsuzluğuna
son veren yeme ile ilgili davranışını hafı-
zalardan silerek yeniden sonsuzluk ya
da ölümsüzlüğü yakalamayı, yeniden
cennete ya da Tanrı mekânına vasıl ol-
mayı amaçlıyor gibidir. Nitekim, tasav-

vufta derviş, tanrısallaşma yolunda ilk adımını “çile” ve çile sırasındaki yeme içme yasağı ile atmaktadır. Bu süreci tamamlayabildiği taktirde ölümsüzlüğü yeniden yakalama ve yeniden tanrısallaşabilme yoluna girebilmektedir. Derviş, “çile” ile bu dünyadaki “ölüm”e ya da ıstıraba bir son vermekte, çile sonrasında yeniden hayata (“gerçek ve sonsuz hayat”), yani, Tanrı katındaki yaşama kavuşmaktadır. Yani, “ölü” ya da “ölümlü” bir varlık aşamasından ölümsüz, tanrısal bir varlık aşamasına geçmektedir. Aday, kırk günlük bir sembolik ölümler, gurbet, hapis anlamına gelen dünya hayatını, yani, ölüm sürecini tamamlamakta, yeniden dirilerek Tanrı mekânına doğru adım adım ilerlemektedir. Bir başka deyişle, cennetten çıkarılma ve dünyaya düşürülme süreci, sembolik ölümler tamamlanmakta, verilen ceza çekilip bitirilmekte ve sonuçta birey cezasını tamamlamış ve “başlangıç”taki günahı bir daha işlemek üzere nefsinin terbiye etmiş bir şekilde Tanrı’ya doğru yükselmektedir.

Orhan Hançerlioğlu, “çile”nin “ilkel”lerde de yaygın bir şekilde görüldüğünü ifade etmektedir. Hançerlioğlu, Avustralya “ilkel”lerinde gençlerin dinsel yaşama girebilmek için ormanlara çekildiklerini, oruç tuttıklarını ve hiç kimseyle konuşmadıklarını bildirmektedir (Hançerlioğlu 1993: 105). Bu ifadeler, bizi doğrudan tasavvufteki “çile”ye götürmektedir.

Çileciliği (Fr. Ascétisme), bedeni küçümsemeyi öğrenme yoluyla ruhu yüceltme diye tanımlayan Hançerlioğlu, konu hakkında şunları yazmaktadır: “Bu anlamda her türlü “eğitim de çile” niteliği taşır. Örneğin, “Buda”, eski Hint geleneklerine uyararak böylesine bir çileyle kendini eğitmiştir. Hıristiyanlıkta çilecilik, Adem’in elma hırsızlığından ötürü soyaçekim yoluyla aşağılanmış insanın

kendini cezalandırmasını dile getirir. Manastırların kuruluşundan önce çöller, “târiki dünya” (dünyayı bırakmışlar) adı verilen çilecilerle doluydu. Manastırlar, bu bireysel çilecilikleri bir disipline sokmak amacıyla kurulmuştur. İslam’ın bütün tasavvuf tarikatlarında çile çekmek, bilgiye ermenin (ermişliğin) ilk basamağıdır. İslam inançlarına göre, bilgisizlerin çileciliği tanrıdan gayri her şeyden “vazgeçmek”tir. Hint inançlarında aynı erek “nirvana”laşmakla elde edilir. Antikçağ Yunanlılarında Stoacılar ve Kinikler, kendilerini böylesine çilelerle eğitirdiler.” (Hançerlioğlu 1993: 105)

Hançerlioğlu’nun ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, aslında dünyadan geçiş ve bütünüyle öteki dünyaya yöneliş anlamına gelen Hıristiyanlıktaki çileciliğin kökeni, Adem’in “elma hırsızlığı”na, yani, insanın nefsinin sahip olamaması, özellikle de “şeytanın kapısı” olarak nitelendirilen “dişi”ye uyması düşüncesine dayanmaktadır.¹¹ Nefsinin hakim olamayan, “dişi”ye ve dolayısıyla şeytana uyan insanın cennetten çıkarılmasına ve ölümlü-hastalıklı bir varlık haline dönüşmesine neden olan ilk günahın dolayı kendisini cezalandırması ve hatta aşağılanması anlamına gelen manastıra kapanma ya da inzivaya çekilmede cinsel ilişkinin, evliliğin yasaklanması hayli dikkat çekicidir. Çilecilik ya da inzivaya çekilmeyi sadece inanmış Hıristiyan’ın kendisini gönüllü olarak aşağılamak, cezalandırmak, dünya ve hayattan mahrum bırakmak istemesiyle açıklamak kanaatimizce yeterli olmayacaktır. Bu davranışla “başlangıç”taki menfur olayla ilgili hafızanın sıfırlanmaya çalışıldığı, olayın hiç yaşanmamış ve gerçekleştirilmemiş gibi kabul edilmek istendiği gözlemlenmektedir. Kısacası, “düşüş”ün getirdiği acı unutulmaya, hatta “düşüş” hafızalardan çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, “düşüş”, “mahrumiyet” ve “hapis”, “başlangıç”ta kişiöğlunun isteği dışında yaşanırken Şamanizm, tasavvuf, Budizm ve Hristiyanlık’taki “düşüş”, “mahrumiyet” ve “hapis” birey tarafından gönüllü bir şekilde yaşanmaktadır. “Başlangıç”taki, “düşüş”, “mahrumiyet” ve “hapis”, bireyin tabuyu çiğnemesi üzerine cezalandırma aracı olarak karşımıza çıkarken Şamanizm, tasavvuf ve diğer dinlerdeki “düşüş”, “mahrumiyet” ve “hapis”, bireyin nefsinin cezalandırılması ve terbiye etmesinin bir aracı olmanın yanı sıra, yeniden tanrısallaşabilmesi ya da kutsallaşabilmesinin temel araçları olarak görülmüştür. Aşağıda kısaca ele alacağımız devlet sistemleriyle bazı inanç sistemlerindeki (Alevilik-Bektaşilik) “mahrumiyet”, “düşüş” ve “hapis” de tıpkı “başlangıç”taki gibi, tabu ya da yasaları çiğneyen bireyi kendi iradesinin dışında cezalandırmayı, olgunlaştırmayı, suç işlemekten uzak tutmayı ve en önemlisi de suç işleyeniyen zarar gören kurum ya da birey adına cezalandırmayı amaçlamaktadır. “Başlangıç”ta bireyi düşüren, mahrum bırakan, kendi katından dünya üzerine düşüren güç bizzat Tanrı iken, devlet ve inanç sistemlerinde bu işi yapan, meşruiyetini ister dinden, ister demokrasiden ve isterse başka bir kaynaktan alsın bizzat devlet ya da hükümetle dini liderin (pir, dede) bizzat kendisidir.

Alevilik ve Bektaşilikte en büyük dinî ceza, suç işleyen bireyin “düşkün” ilan edilmesidir. Düşkünlük, toplum dışına atılmak anlamına gelmektedir ve bu uygulama ile birey, içinde yaşadığı toplumdan uzaklaştırılmakta, haklarından mahrum edilmektedir (Düşkün olanlar cem törenlerine katılamazlar, kurban yiyemez ve yediremezler, toplumdan dışlanırlar. Ailesi bile o kişiyi bu yanlış davranışından dolayı koruyamaz.

Çünkü yanlış yapan kişiye sahip çıkan da düşkün ilan edilir, vs.). Bir nevi hapis hayatı anlamına gelen “düşkünlük” uygulaması, Yahudilikten Hristiyanlığa geçmiş olan “aforo”z”u akla getirmektedir.¹² Değerli araştırmacı Orhan Türkdoğan’ın **Alevi Bektaşî Kimliği-Sosyo-Antropolojik Araştırma-** adlı çalışmasında yer alan “düşkünlük” hakkındaki şu bilgiler, konunun anlaşılması bakımından hayli önemlidir: *“Düşkünlük, suçun çeşidine göre kategorilesir. Cem’e alınmazlar, ilişkilerde dışlarlar. Benzeri töre Bektaşilerde de vardır. Bektaşilikte ağır suç denilen Büyük Günah işlemiş olanlar (ayinlere) alınmazlar. Bunlar, daha ziyade; cinayet, zina, livata, hırsızlık ve herhangi bir suç olmanın karısını boşamak gibi füllerdir. Bu suçlardan birini işleyen kimse (ikrarını bozmuş) kabul edilir. Yani yoldan çıkmış olur. Düşkün olanlar, cezalı oldukları süre içinde âyin ve erkânlarla alınmazlar. Kimse kendileriyle konuşmaz, yanına varmaz. Kimseyi de yanına yaklaştırmaz. Bulaşıcı hastalıktan kaçılır ve korunur gibi bir muamele yapılır. Bu bir manevî cezalandırma şeklidir. Düşkünlük cezası affedilen veya sona erenler, aynen eskisi gibi ve hiçbir şey olmamışçasına, normal hayata başlarlar. Düşkünlükleri sona erenler tekrar ikrar verir ve yola girerler. Kısacası düşkünlük, bir çeşit toplumsal aforo anlamını taşır. Alevi cemaatinin saklılık/gizlilik kimliğini güçlendiren, dışa açılmasını engelleyen önemli bir toplumsal kontrol mekanizmasıdır. Mürebbi Ali Taş’a göre: “Düşkün, eliyle hırsızlık, diliyle kötü söyleyen ve beline güvenilmeyen kimsedir. Yani EDEB’den yoksun kişidir. Bunları alevi erkânı dışlar...” (Türkdoğan 1995: 61)*

“Alamutlular için, ister kendi içinden, isterse dıştan evlenme türünden olsun- Allah’ın emri ve Peygamberin kavli olmadan-yapılan evlenmelerde kişiler düşkün olurlar. Daha önce Ortaca alevi-

lerinde gözlediğimiz üzere, kişiler kaçtıkları vakit de toplum dışı sayılırlar. Bu gibilerle ilişkiler kesilir, âyn-i Cem'e sokulmaz, kurban eti yiyemez, kurban kesse bile etini kimse kabul etmez. Kurbanı da zaten kurban sayılmaz. Kız kaçırıldıktan sonra, düşkünlükten kurtarılması için pirin gelmesini beklemesi gerekir. O halde, düşkünlük olgusu, statü bakımından en yüksek noktayı işgal eden kimse tarafından ancak kaldırılabilir. ¹³ Mürebbi, baba veya dede gibi "piri" takip eden temsilciler tarafından bu görev uygulanmıyor. Ayrıca, iki taraf da kurbanlarını getirmek zorundadır. Bir taraf sünni de olsa kurban şart. Kurban kesmek, düşkünlüğün kaldırılmasında önemli bir basamağı teşkil eder. Yalnız, namus, iffet ve benzeri suçlardan kurtulması için kişinin yedi yıl beklemesi gerekir." (Türkdoğan 1995: 120)

"Düşkünlük bazı hallerde yedi yıl sürer. 7 yıl sonra cezası biter. Eğer pişmanlık duyar, af dilerse dedeyle beraber bir kurban keser ve herkese dağıtır. Böylece cezası biter. Ama yine de cemaata tam karışamaz." (Türkdoğan 1995: 510)

Yeryüzünde insanların bir araya gelerek meydana getirdikleri en basitinden en gelişmişine bütün devlet sistemlerinde düzenin sağlanabilmesi, aynı kan ve soydan geliyor olsalar bile insanların huzur ve barış ortamında bir arada yaşayabilmelerinin sağlanabilmesi adına, ister egemen bir güç tarafından konulsun, isterse toplumu oluşturan bireylerin altına imza attıkları ya da onayladıkları sözleşmeler sonucunda meydana getirilsin, her zaman bir kurallar sistemi tesis edilmiştir. İster "teba", ister "ulus" diye nitelendirilsinler, bir devlet çatısı altında yaşayan bireyler, hem birbirlerine hem de devlete karşı çeşitli sorumluluklar yüklenmişlerdir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, biteye yüklenen sorumluluklar, devletin "teba"sını ya da

"ulus"unu oluşturan bireylerin kaostan uzak tutularak temelleri neye dayanırsa dayansın "düzen" ve "nizam" içerisinde tutulmasını amaçlamıştır. Bu noktada, kuralları ortaya koyan ve denetleyen, yargılama ve cezalandırma yetkilerini elinde toplayan "devlet", meşruyetini hangi ideoloji ya da düşünsel sistemden alırsa alsın, kurallara uymayan birey hakkında hüküm verme ve cezalandırma hakkını kendisinde görmüştür. Devletin yönetme erkine dayanarak ilan ettiği ya da bireylerin uzlaşmaları sonucunda ilan edilen kuralları çiğneyenler (Öldürenler, çalanlar, kargaşa çıkarıcılar, huzuru bozanlar, yasaları çiğneyenler, devlete baş kaldıranlar, vs.), yargılama ve hüküm verme yetkisine sahip "güç" tarafından çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Yargılama ve hüküm verme yetkisini kendisinde toplayan devlet ya da hükümetin tavrı, devlet ne kadar liberal bir renk taşırsa taşınsın, "başlangıç"ta ortaya konulan modelin tekrarı anlamına gelmektedir. Yani, "başlangıç"taki Tanrı'nın yerini devlet başkanı, yasama ve yürütme organları almış, verilen kararlar dünya üzerindeki hayatı düzenlemeye yönelik kararlar olarak görülmüştür. Din ya da töreleri esas alan devlet yapılanmalarında devlet başkanı, yönetme erkini doğrudan Tanrı'dan alan seçilmiş bir kişi olarak tasavvur edilmiş ve vereceği kararlarla Tanrısal nizamın bir benzerini yeryüzünde kurmakla yükümlü tutulmuştur. Din ve törelerin yerine demokrasiyi esas alan "ideal" devlet biçimlerinde ise devlet başkanı, meşruyetini ulus ya da halkı oluşturan bireylerden almıştır ve karar verme aşamasında halkın kendisine verdiği yetkiyi, halk adına kullanmıştır. Fakat, yönetme ve karar verme yetkisini ister Tanrı'dan alsın, isterse halktan alsın, bütün yöneticilerin tıpkı "bağlangıç"taki Tanrı gibi yasalara karşı gelen bireyleri hapsediği-

ni, en temel haklarından mahrum bırakıldığını, toplum dışına ittiğini ve hatta öldürebildiğini görmekteyiz. Bu noktada “hapis”i, devleti yönetenler tarafından verilen bir kararla bireyin kendi iradesinin dışında yaşadığı düşüş ve mahrumiyet olarak nitelendirmek gerekmektedir. Tıpkı “başlangıç”taki gibi, devlet başkanı da bireyi geçici bir süreliğine ya da ömür boyu hapsedme yetkisine sahiptir. Dünya üzerindeki “hapis” de bir düşüşü, mahrumiyeti ifade etmektedir. Nitekim “başlangıç”ta da insan, Tanrı tarafından geçici bir süreliğine düşürülmüş, çeşitli haklardan mahrum bırakılmıştır. Devlet de bireyi hapse düşürerek çeşitli haklardan mahrum bırakmaktadır. Dilimizde yer alan “hapse düşmek”, “hapse boylamak”, “deliğe tıkılmak” gibi ifadelerle hapis hayatının yaşandığı yer anlamına gelen “delik”, “çukur” ve “zindan” kelimeleri, “başlangıç”taki “düşüş”ü akla getirmektedir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, yer yüzündeki insanlar ve sistemler, cezalandırmak konusundaki tavırlarıyla, ne kadar gelişmiş ve değişmiş olursa olsunlar, “başlangıç”taki “model eylem”i tekrarlar bir konumda karşımıza çıkmaktadırlar. Yeryüzünde suç işleyip de bir süreliğine deliğe tıkalı, çukura ve zindana atılan, hapse boylayan birey haklarından mahrum bırakılmakta, aile ocağından uzaklaştırılmakta, nefsi ve bedenî terbiyeye maruz tutulmakta, yani, yeryüzündeki cennetten bir süreliğine mahrum bırakılmakta, cezayı tamamlayıp çukur, delik, zindan ve haptisten çıktıktan sonra da yeniden yeryüzü cennetine dönebilmektedir.

Buraya kadar yazdıklarımızdan çıkarılabilecek sonuçları maddeler halinde sıralamak gerekirse şunları söylemek mümkündür:

1. Yaratılış mitlerinde anlatılan ve “başlangıç”ta meydana gelen “ilk suç” ve “ilk ceza”, yeryüzüne düşürülüp de zo-

runlu bir gurbet ya da hapis hayatı sürmek zorunda kalan kişiöğlü için yeryüzündeki hayatta bir “model”i ya da “davranış biçimi”ni oluşturmuştur.

2. “Başlangıç”taki “ilk suç”, “ilk ceza”, “düşüş”, zorunlu “mahrumiyet” ve “hapis” dünya üzerindeki hayatta Şamanizm, Budizm, Musevilik, Hıristiyanlık, İslam ve tasavvuf gibi dinler ve felsefi sistemler çerçevesinde, ölümsüzlüğü ve tanrısalığı yeniden kazanmak adına, gönüllü bir mahrumiyet ve hapis hayatına dönüştürülmüştür. Bu gönüllü düşüş ve mahrumiyet, bireyin kendisini cezalandırmak, nefsinin terbiye etmesini yanı sıra “başlangıç”ta yaşanan “düşüş”ün hiç yaşanmadığını kabul etme arzusuyla birlikte ele alınmalıdır. “Başlangıç”taki “düşüş”ün getirdiği pişmanlık ve acı, bireyin bilinç altında daima canlı bir şekilde kalmış, birey, hissettiği pişmanlık ve aşağılanmışlıktan “başlangıç”taki “düşüş”e neden olan olayları tersine çevirerek kurtulmaya çalışmıştır. Bireyin bilinç altında yaşata geldiği “pişmanlık” ve “aşağılanmışlık” hissi, onu zaman zaman dünya ile irtibatı tamamen kesmeye yöneltmiş, üzerinde yaşanan dünyanın anlamsızlığı ve önemsizliği konusunda tehlikeli uç noktalara kadar gitmesine neden olmuştur. Halbuki, mit, hayata ve dolayısıyla insana anlam ve önem kazandırmak istemiştir.

3. Alevilik-Bektaşilik ve dünya üzerindeki devlet sistemlerinde görüldüğü üzere, “başlangıç”taki “ilk suç” ve “ilk ceza” modeli, zorunlu bir düşüş (düşkünlük, hapis, mahrumiyet) biçiminde devam ettirilmiştir. “Başlangıç”taki Tanrı’nın yerini, dünya üzerinde en yüksek dinî otorite ile devlet başkanı almıştır.

4. Yaratılış mitlerinde anlatılan “ilk suç”, ilk ceza” ve “düşüş” ile dünya üzerindeki toplum ve devlet sistemlerindeki “suç”, “ceza” ve “düşüş” arasındaki bağlantı, kişiöğlunun mutlak bir “düzen”

(kozmos) tesis etme ve bu “düzen”e tâbi olma dürtü ya da arzusunun ortaya koyması bakımından önemlidir.

NOTLAR

¹ Mircea Eliade, bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “*Şimdi insani eylemlere dönelim-salt otomatizm sonucu olmayan eylemlere tabii. Bunların anlamları, değerleri kaba fiziksel verileriyle değil bir ilk eylemi yeniden üretme, bir mitsel örneği tekrarlama özellikleriyle bağlantılıdır. Beslenme salt fizyolojik bir işlem değildir; aynı zamanda bir komünyonu yenilemektedir. Evlilik ve kolektif orji mitsel prototipleri yansıtır; bunlar tekrar edilirler, çünkü başlangıçta (“o günlerde, in illo tempore, ab origine) tanrılar, atalar veya kahramanlar tarafından dinsel amaçla ifa edilmişlerdir. “İlkel”, arkaik insan bilinçli davranışında daha önce başka birisi tarafından, insan olmayan bir varlık tarafından yapılmış ve yaşanmamış herhangi bir eylemi yaptığını ileri sürmez. Onun yaptığı her şey daha önce yapılmıştır. Yaşamı başkalarınınca başlatılmış hareketlerin bitmek bilmez tekrürüdür.” (Eliade 1994: 18-19)*

² Sümer, Babil, İran, Yunan ve İbrani (“Kitab-ı Mukaddes”) yaratılış hikâyeleriyle “Kur’an”daki yaratılış ve cennetten düşüş hikâyeleri ve bu hikâyeler üzerindeki çeşitli yorumlar için bk. Hooke 2002: 29-37, 51-56, 144-166; Eliade 2003: 90-93, 204-209, 305-321, 375-403; Ögel 1989: 419-430, 475-477; Hançerlioğlu 1993: 11, 185, 213-214, 395-396, 490-491, 553-554; “Kur’an” (Bakara Suresi, 30.-38. Âyetler).

³ İlk günahın işlenmesi hususunda “Tevrat” ile “Kur’an”, Tanrı’nın tutumu konusunda ayrılmaktadır. Orhan Hançerlioğlu, bu fark ve Hristiyanlıktaki İsa’nın fedakârlık ederek Tanrı’ya yatıştırdığı yönündeki inanış hakkında şunları yazmaktadır: “*Bu ilk günah üzerinde Tevrat’la Kur’an arasında şöyle bir ayrılık da vardır: Müslümanların tanrısı Âdem’in tövbesini kabul eder, sadece onları yeryüzüne indirmekle yetinir. Yahudilerin tanrısıysa Âdem’le Havvâ’yı ve onlarla birlikte yılan’ı lânetler. İsa’nın kendini fedâ edip çarmıha gerilmekle insan soyunu bağışlatığı konusu Hristiyan dünyasında XVI. Yüzyıla kadar tartışılmıştır. XVI. Yüzyılda kilise bu konuda kesin kararını vermiş ve İsa’nın fedakârlığıyla tanrı öfkesinin yatışmış olduğunu bildirmiştir.” (Hançerlioğlu 1993: 213-214)*

⁴ Nitekim Mircea Eliade, mitin, insan davranışı için bir model teşkil etme, hayata ve dolayısıyla insana anlam ve önem kazandırma yönlerine de dikkat çekmektedir (Eliade 1993: 10).

⁵ “Kitab-ı Mukaddes”te zikredilen meyvelerinin yenilmesi yasaklanan ağaç “iyiyle kötüyü bilme ağacı” olarak isimlendirilmekte ve bu ağacın dalındaki meyvelerden yenildiği taktirde iyiyle kötü bilinecek ve tıpkı Tanrı gibi olunacaktır. Altay Türkleri arasından derlenen metinde ise ağacın dört dalında-

ki meyvelerin yasaklanmasının nedeni hakkında herhangi bir kayda yer verilmemektedir. “Yahve insana şu buyruğu verdi: “Bahçede istediğin ağacın meyvesini yiyebilirsin. Ama iyiyle kötüyü bilme ağacından yeme; çünkü ondan yediğin gün kesinlikle ölürsün” (Eliade 2003: 207). “Tanrı Yahve dedi ki: Âdem iyiyle kötüyü bilmekle bizlerden biri gibi oldu! Artık hayat ağacına uzanıp meyve almasına, yiyip ölümsüz olmasına izin verilmemeli!” (Eliade 2003: 208). “Kitab-ı Mukaddes”in “Tekvin” kitabının 3. babında yılanın Havva’ya yasak ağacın meyvesini yemesi için “ondan yediğiniz gün, o vakit gözleriniz açılacak ve iyiye ve kötüyü bilerek Allah gibi olacaksınız” dediğinden söz edilmektedir (Hooke 2002: 62-63). İfadelerden de anlaşılacağı üzere, yasak ağaçtan yiyen Âdem’in Tanrı gibi olacağı düşünülmüş ve bundan dolayı da Tanrı(lar) tarafından cezalandırılmıştır.

⁶ Hristiyanlık’taki çocuğun günahkâr doğduğu ve ancak vaftiz edildikten sonra günahlarından arınabileceğine dair inanışı, acaba, yasak meyvenin yenilmesi sonucunda cennetten çıkarılmış olma ve doğurganlığın kadına bir ceza olarak verilmesi ile açıklamak mümkün müdür? Hristiyanlık inancında, sanki, her doğum, yasak meyveyi yiyerek ilk günah işlemeyi ve bu günahdan dolayı da cennetten çıkarılmayı yinelenmiş gibidir gibi bir sonuç çıkarmak mümkün müdür? Nitekim ilk insan günahkâr olduğu için dünyaya indirilmiştir. Bu noktada dinsel inançla desteklenmiş olan mitik hafızanın uzun süre Hristiyanlar arasında canlı kaldığına hükmetmemiz doğru olabilir mi? Acaba Orta Çağ Avrupası’nın kadını şeytan ve cinlerle eş değer bir varlık olarak görmesini de Âdem’in yasak meyveyi yemesine neden olan ve şeytana ilk uyan Havva faktörüyle birlikte düşünmek mümkün müdür? Ayrıca, bu tutumda Âdem’in oğulları arasında yaşanan ilk kavgaya ve ilk cinayetin (Hâbil ile Kâbil olayının Sümer mitolojisinde yer alan en eski versiyonu “Dumuzi ile Enkimdu Mitosu” için bk. Hooke 2002: 43-44) işlenmesine neden olan merkezinde kadının bulunduğu kıskançlığın (“Kur’an” a göre, kıskançlığın nedeni, Tanrı’nın Hâbil’in kurbannı kabul edip Kâbil’inkini kabul etmemesidir. Burada kadın merkezli bir kıskançlıktan söz edilmemektedir: “Maide Suresi”, 27.-31. âyetler) da etkili olduğunu düşünmek mümkün müdür? Son olarak acaba Müslümanlar, neden her cinsel ilişkiden sonra mutlaka yıkanma gereğini duyarlar? Bunu sadece İslam’ın öyle buyurmasıyla açıklamak mümkün müdür? Yoksa, yine ilk günaha, “baştan çıkaran” Havva’ya, cinsellik üzerine işlenen ilk cinayete ve özellikle de cinsel ilişki ile ilk günahkâr insanın yeryüzüne indirilişini tekrarlamak anlamına gelebilecek bir çocuğun dünyaya getirilmesine neden olma gibi bir düşünceye mi gitmek gerekecektir?

⁷ Değerli araştırmacı Bahaeddin Ögel, yasak meyvenin bir sembolden ibaret olduğunu ve cennetten çıkarılma ile insanın ölümsüz bir varlıktan

ölümlü bir varlık haline dönüştüğüne dikkat çekmektedir: “Yasak olan veya olmayan meyvalar, tamamı ile sembolik idi. Bunlar daha ziyade, iyi ile kötü hareketi birbirinden ayırd edip, iradesini kullanarak kötü şeyleri yapmaması için verilen bir tenbih-ten başka bir şey değillerdir. Ölümsüz olarak Cennette yaşayan İnsanlık, yere inince ölümlü bir varlık olmuştur. Yine bazı Altay ve yakut Türklerine ait yaratılış destanlarında Tanrı, ilk insanın çamurdan şeklini yapmış ve ona ölümsüz bir ruh aramağa gitmişti. Fakat Şeytan’ın gelip de, bu şekilleri muhafazaya memur edilen köpeği kandırarak bunları kirletmesi üzerine Tanrı çok kızdı. Tanrı yarattığı bu ilk insanlara birer ruh vermişti ama; ne işleri varsa gör-sünler diye de onları yeryüzüne salmıştı. Bu yüzden de İnsanlık, hastalık ve ölümden kurtulamamıştı.” (Ögel 1989: 475) İnsanın hastalıklı, zayıf bir varlık olması hususu, başta Sümer ve Babil yaratılış mitle-ri olmak üzere “Tevrat”, “İncil” ve “Kur’an”da da yer almıştır. Sümer yaratılış mitinde insanın hastalıklı, çelimsiz ve zavallı bir varlık olması hususu, Hooke tarafından şu şekilde aktarılmaktadır: “Enki insanın yaratılmasını kullanmak için bir ziyafet verir. Enki ve Ninmah çok şarap içip sarhoş olurlar. Ninmah “derin suların üzerindeki” balçuktan biraz alıp, birinin kısır kadın, ötekisinin hadım erkek olması dışında ne oldukları belirsiz altı farklı insan yaratır. Enki hadımın yazgısının kralın önünde [hizmete] durmak olduğunu bildirir. Mitos, Enki’nin ise daha başka şeyler yarattığı eylemlerini betimleyen sözlerle sürer. Akılca ve bedence çelimsiz bir insan yaratır ve Ninmah’tan bu acınacak yaratığın durumunu iyileştirecek bir şey yapmasını ister; ancak Ninmah hiçbir şey yapamaz ve böyle bir varlık yarattığı için Enki’yi lanetler. “İnsan” anlamına gelen İbrani sözcüklerinden bir “enoş” olup, “zayıf” ya da “hasta” anlamına gelen bir sözcük köküdür. İnsanın bu yönü, İbrani şiirinde sık sık vurgulanır; insanın tanrısal amacın evrende kendisine vermeyi düşündüğü yeri dolduramayışı yolundaki İbrani insan anlayışının altında, Sümer mitolojisinde gördüğümüz bu ilginç öge yatsa gerek.” (Hooke 2002: 37).

⁸ Dünya mitolojilerinde yeniden ölümsüzlüğü yakalama çabalarında “âb-ı hayat” önemli bir yer işgal etmiştir. Türk mitolojisinde de “Ural Batır” destanı, tıpkı, Sümerlerden Babilonya’ya geçmiş olan “Gılgamış” destanı gibi, bütünüyle ölümsüzlüğü sağlayan “tiri hıv”ı (hayat pınarı, dirilik suyu, âb-ı hayat) arama üzerine kurulmuştur (“Ural Batır” için bk. Ergun-İbrahimov 1996). Sümerlerden Babilonya’ya geçen “Gılgamış”ta Gılgamış’ın ölümsüzlüğü yakalamış olan Utnapiştim vasıtasıyla denizin dibine dalarak çıkardığı yeniden gençleştirme özelliğine sahip olan bitki, bir yılan tarafından kaçırılır. Bitkiyi alıp kaçan yılan, giderken derisini değiştirip gerisinde bırakır. Gılgamış’ın ölümsüzlüğü yeniden yakalama girişimleri, diğer pek çok metinde olduğu gibi, bu nedenle başarısızlıkla bitir (Hooke 2002: 67). “Gılgamış” destanı vasıtasıyla, yasak meyvenin ye-

nilmesini sağlayarak ilk insanın ölümsüz bir varlık-tan ölümlü bir varlık haline gelmesine neden olan hileci yılanı bir kez daha aynı işlevi yerine getirir bir şekilde görebilmekteyiz. Yılan, “Gılgamış”ta, insanın yeniden ölümsüzlüğü yakalamasını engeller bir konumda görülmektedir.

⁹ Budizm ve özellikle de “Nirvana” hakkında bk. Campbell 1993: 253-525; Hançerlioğlu 1993: 90-91, 105, 196, 228, 295, 367.

¹⁰ Farsça “kırk günlük süre” anlamına gelen “çihle” kelimesinden gelen “çile” ya da “çille”, genelde “çilehane” adı verilen bir yere çekilmek, ibadet için dünyevi ilişkileri asgariye indirerek zaman zaman mescitlerde bulunmak anlamına gelmektedir: “Umumiyetle tekkenin odalarından birinde (çilehâne) olur. Şeyh, halvete girecek dervişi bu odaya dua ve fatiha ile sokar ve oradan ayrılır. Hücrede seccade, dayanak ve Kur’an’dan başka bir şey yoktur. Gündüzleri oruçla geçirilir. İftar ettikleri yiyecek derece derece, tahammüllerine göre, azaltılarak kendilerine getirilir. Derviş zaruret olmadıkça dışarıya çıkmaz ve kimse ile konuşmaz. Gece ve gündüzleri ibadet, zikir ve tefekkürle geçirir. Geceleri yatarak değil oturarak ve bir şeye dayanarak uyur. Kırkinci gün şeyh dervişi çile’den çıkarır. O gün kurban kesilir. Derviş yıkanarak, çamaşır değiştirir. Kurbanın ciğerinden yer veya etinin suyu ile yapılan çorbayı içer. Şeyh lüzum görürse derviş üst üste birkaç defa çile’ye girer. Mevlevilikte çile rıza kelimesinin ebced hesabındaki tutarı olan “binbir gün” sürer. Derviş bu süre içinde özellikle mutfak hizmetleri görür, az konuşur, sema, ney çalar, mesnevî okur. Bu müddetin bitiminde üç gün hücrede kapalı olarak kalır ve “dede” unvanını alır. Bektaşilikte de çile hizmetlidir. Yalnız muayyen bir zamanla sınırlı değildir. Çileyi tamamlamaya “çile çıkarmak” (veya çekmek), tamamlamaya “çile keş” (çile çeken), tamamlamadan bırakmaya “çile kırmak”, bırakmaya “çile kırgını” veya çile-şiken denirdi. Çilekılan pişman olup dergâha dönse çileyi yeniden başlamak zorundaydı. Çile kırmak çok büyük bir suç kabul edilmiştir. Çileyi kıranın manevî bir felakete uğrayacağı umumî inançtır. Bektaşî geleneğine göre diğer tarikatlarda görülen çile “çile-i zenân” (kadınların çilesi)dır. Menkabeye göre bunu Hacı Bektaş Veli söylemiştir. Kendisi “çile-i merdan”ı (erkeklerin çilesi) tercih etmiştir. Buna göre Kilis yakınlarında Davut Peygamber makamında her gün bir sığır yiyip su içmeden ve abdest bozmadan kırk gün ibadet edip çile çekmiştir.” (Komisyon 1997: 148).

¹¹ “Dişi” ya da “kadın”ın şeytanla sıkı bir ilişki içerisinde olduğu inancı, Lebed Tatarları arasında derlenen yaratılış mitinde de kendisini göstermektedir. Bu metne göre, erkeğin yaratılışı Tanrı’ya bırakılırken “dişi” ya da “kadın”ın yaratılışı şeytana bırakılmıştır. Metinde ayrıca, İbrani mitolojisinde olduğu gibi, dişinin erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı inancına da yer verilmiştir: “... Tanrı önce yeryüzünde tek başına yaşayan insan yarattı. Bu in-

san erkek idi. Bir gün Tanrı'nın yarattığı erkek uyurken şeytan onun göğsüne bastı. Bunun üzerine erkeğin kaburgalarından bir kemik ayrılarak yere düştü. Bu kemik biraz daha uzayınca, bundan kadın meydana geldi." (Taş 2002: 85)

¹² "Din dışına çıkarma... Lânetleme anlamını da kapsayan *aforoz*, Yahudiliğin ortaya attığı dinsel bir cezalandırmadır. *Aforoz* (Yu. Aphorizein) sözcüğünden bozularak *aforoz* biçiminde yaygınlaşan bu deyim, Tevrat'a göre büyük günahlarda uygulanan dinsel bir lânetleme ve topluluk dışına çıkarma işlemini dile getirir. Yahudilik âlemiyle ilişkilerin tümüyle kesilmesine İbrânce *Herem* (çıkarma), sadece ailesi dışındakilerle ilişkinin kesilmesine *Nidui* uygulamaları bir hayli çeşitlenmiştir. Cezalandırılan kişiyi sadece kimi çıkarlarından yoksun bırakan *küçük aforoz*, papalık kararıyla gerçekleşen *latae sententiae aforoz*, yargılanmayı gerektiren ve yargı sonunda verilen *terendae sententiae aforoz* vb. gibi aforoz çeşitleri Protestanlıkta daha da genişlemiştir. Günah çıkarma hakkından bir yıl yoksun bırakma, evlenme âyininin yoksun bırakma, kilise defterinden silinme gibi Protestan aforozları sadece dinsel alanla sınırlanmıştır; Katolik aforozlarında olduğu gibi, yurttaşlık haklarından da yoksun bırakmayı kapsamaz. Kendileriyle görüşülmesi kesinlikle yasaklanan aforozlulara Lâtincede *vitandi*, kendileriyle görüşülebilen aforozlulara *tolerati* denir. Kilise, yaşayan insanlara uyguladığı bu cezalandırmayı, ölümden sonra gerçekleşecek olan dinsel *af* ve *bağış* kurumlarıyla çelişkinisi düşünmeksizin, tanrı adına uygular." (Hançerlioğlu 1993: 14-15)

¹³ Alevilik ve Bektaşilikteki "düşkünlükten kurtulma" kavramı, özellikle de düşkünlükten kurtulmada en yüksek dinî otoritenin devreye girmesi nedeniyle Hristiyanlıktaki "bağış" sistemini akla getirmektedir. Hançerlioğlu'nun Hristiyanlıktaki "bağış" sistemi hakkında verdiği bilgiler arasında yer alan şu ifadeler, Hristiyanlardaki "ilk günah" psikolojisini çok güzel bir şekilde açıklamaktadır: "...bağış (Os. *İnâyet, Lâ. Gratia*) temelde, insanın doğuşundan bozuk ve günahlarla kirlenmiş olduğu dogması-na dayanır. Bu doğuşundan günahkârlık da insanın atası sayılan Âdem'in elma hırsızlığından ötürüdür. Günahkâr doğan insan ne etse bu günahın lekesinden kurtulamaz; onu ancak tanrının bağışı kurtarabilir. Özellikle Hristiyanlığın "Jansenizm" ve "Kayanracılık" (Os. *İnâyeti rabbâniye mesleği, Fr. Providentialisme*) öğretilerine göre insanın yapabileceği tek şey, tanrıya bağlanmak ve oturup tanrının bağışını beklemektir. Katolik inançlarına göre tanrı, insanların kimini bağışlar ve kimini bağışlamaz, neden bağışladığı ve neden bağışlamadığı da bilinemez. Çünkü bu bağış, yaşam süresinde olabildiği gibi genellikle doğmadan önce gerçekleşmiş de olabilir. Kimi insanlar bağışlanmış olarak doğarlar, zengin ve mutlu olanlar böyledir. Yoksul ve mutsuzlarsa bağışlanmadan doğmuş olanlardır. Hristiyan felsefesinin patristik ve skolastik dönemlerinde hemen

bütün kilise düşünürleri bu usa aykırılığa kandırıcı bir gerekçe bulmaya çalışmışlardır. Önceleri tanrılık bir yetki olan ve insanın doğmadan önceki -Âdem'in elma hırsızlığından soyaçekimle geçen- günahına yönelen bağış, daha sonra Katolik kilisesince insanın yaşamı sırasında işlediği günahlara ve yaşamı süresinde çekeceği cezalara yayılmış ve Papa'lar tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Tanrılık bağış yetkisini ellerine geçiren Papa'lar bu yetkiyi Kardinal'lere ve Piskos'lara da verebilirler. Papa'nın bağışı para karşılığında olur; demek ki bu bağıştan da zenginler yararlanabilirler..." (Hançerlioğlu 1993: 73-74)

KAYNAKLAR

- CAMPBELL, (Joseph), 1992, **İkel Mitoloji Tanrının Maskeleri**, (çev. Kudret Emiroğlu), Ankara, İmge Kitabevi.
- ELİADE, (Mircea), 1993, **Mitlerin Özellikleri**, (çev. Sema Rifat), İstanbul, Simavi Yayınları.
- ELİADE, (Mircea), 1994, **Edebi Dönüş Mitosu**, (çev. Ümit Altuğ), Ankara, İmge Kitabevi.
- ELİADE, (Mircea), 1999, **Şamanizm**, (çev. İsmet Birkan), Ankara, İmge Kitabevi.
- ELİADE, (Mircea), 2003, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına**, (çev. Ali Berktaş), 1. c., İstanbul, Kabaçlı.
- ERGUN, (Metin)-Gaynislam İbrahimov, 1996, **Başkurt Halk Destanı Ural Batır**, Ankara, Türksöy Yayınları.
- HANÇERLİOĞLU, (Orhan), 1993, **Dünya İnançları Sözlüğü Dinler, Mezhepler, Tarikatler, Efsaneler**, 2. b., İstanbul, Remzi Kitabevi.
- HOOKE, (Samuel Henry), 2002, **Ortadoğu Mitolojisi Mezopotamya-Mısır-Hitit-Musevi-Hristiyan Mitosları**, (çev. Alâeddin Şenel), 4. b., Ankara, İmge Kitabevi.
- İNAN, (Abdülkadir), 1986, **Tarihte ve bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, 3. b., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Komisyon, 1997, **Çile, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, 2. c., İstanbul, Dergah Yayınları, s. 148.
- ÖGEL, (Bahaeddin), 1989, **Türk Mitolojisi**, 1. c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TAŞ, (İsmail), 2002, **Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji**, Konya, Kömen Yayınları.
- TÜRKDOĞAN, (Orhan), 1995, **Alevi Bektaşî Kimliği -Sosyo-Antropolojik Araştırma-**, İstanbul, Timaş Yayınları.